

INTRODUKTION TILL TEMAT: VARFÖR ETT TEMANUMMER OM CRIPTEORI I TGV?

Under de senaste femton åren har crip-teori vuxit fram som ett centralt perspektiv i den internationella forskningen om ojämlikhet, normer och makt. I dialog med feministisk teori, queerteori, dekoloniala perspektiv och intersektionalitet har crip-teorin synliggjort hur *ableism* – normer och strukturer som premierar den “funktionsfullkomliga” kroppen, intellektet och kognitionen – genomsyrar samhälleliga institutioner, politiska villkor och vardagens sociala relationer (Bylund 2022). Trots denna internationella utveckling har genusvetenskapen i Sverige i huvudsak förhållit sig avvaktande till kritiska funktionalitetsperspektiv. För snart femton år sedan publicerade *lambda nordica* (2012) ett temanummer om crip-teori under redaktion av genusvetaren Jens Rydström, men därefter dröjde det innan perspektivet fick större genomslag. Under senare år har en ny generation forskare, främst inom genusvetenskap, börjat formulera viktiga bidrag i skärningspunkten mellan feministisk forskning och kritiska funktionalitetsstudier (Mery Karlsson 2020; Palmqvist 2020; Rodéhn 2020; Bylund 2022; Hallström 2024a, 2024b). På senare genusvetenskapliga konferenser, såsom den sjätte nationella konferensen för forskning i genusvetenskap och genusforskning i andra discipliner g25, har crip-teoretiska perspektiv dessutom gått från marginaliserade sidospår till keynote-presentationer.

Corresponding author email: julia.bahner@soch.lu.se. ISSN (Online) 2001-1377.

Copyright: © 2026 The author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: *Tidskrift för genusvetenskap* 46 (1-2): 3–17

<http://dx.doi.org/10.55870/tgv.v46i1-2.66028>

Mot denna bakgrund är det här temanumret ett nödvändigt interventionistiskt bidrag. Vår ambition är att tydligt visa varför frågor om funktionalitet inte kan betraktas som ett marginaliserat 'etcetera' inom feministisk analys, utan som ett grundläggande analytiskt raster för att förstå samtidens maktförhållanden. Som Denise Malmberg skrev i sin ikoniska text "Höga klackar och rullstol" – den första texten i TGV som explicit behandlar intersektionen mellan funktionalitet och kön/genus – rymmer funktionalitet "utvecklande potentialer inom feminismen" (Malmberg 1996: 20). I dag står vi närmare att realisera dessa potentialer. Cripteori har varit avgörande i detta avseende genom att frigöra funktionsförmåga från att främst förstås som knutet till kroppar med normbrytande funktionalitet, och i stället synliggöra hur funktionsmaksordningen präglar hela samhällets organisering. Cripteorin kan här liknas vid en trojansk häst: den bär med sig idétraditioner och kritiska diskussioner som öppnar dörren för den mångfald av perspektiv som rymts inom kritiska funktionalitetsstudier.

Cripteorins framväxt: från feministisk kritik till normkritisk analys

Cripteorin har sina rötter i den feministiska funktionshinderforskningen, som i sin tur utvecklades som en fördjupning av – och ett kritiskt svar på – den sociala modellen av funktionshinder. Den sociala modellen formulerades inom 1980-talets livaktiga funktionsrättsrörelse i en anglosaxisk kontext och bröt med den dominerande medicinska förståelsen och dess patologisering av normbrytande kroppar genom att synliggöra hur samhälleliga barriärer skapar funktionshinder (Oliver 1990). Modellen har fått stort internationellt genomslag och präglar i dag den globala synen på normbrytande funktionalitet, inte minst genom sitt inflytande över Förenta nationernas konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) (Lawson och Beckett 2020).

Feministiska aktivister och forskare riktade dock kritik mot den sociala modellen för att vara otillräcklig i sin förståelse av kroppslig erfarenhet, människors ömsesidiga beroende samt samspelet mellan olika maktordningar (Silvers 1995; Morris 1996; Wendell 1996; Kittay 1999; Garland-Thomson 2005; Thomas 1999; Shakespeare 2006). De menade att modellen, trots sitt viktiga brott med den medicinska förståelsen, tenderade att osynliggöra den levda kroppen, beroendets villkor och de intersektionella dimensionerna av funktionshinder. Med inspiration från omsorgsetiken lyfte dessa feministiska teoretiker fram omsorg som en grundläggande mänsklig relation snarare än ett hot mot autonomi, vilket öppnade för en mer nyanserad analys av beroende och sårbarhet. Genom att förena feministisk fenomenologi med foucauldianska perspektiv på normalisering

och biopolitik synliggjordes dessutom hur kroppsliga erfarenheter och makt strukturerar vardagens möjligheter och begränsningar. Tillsammans bidrog dessa perspektiv till att utveckla en fördjupad förståelse av hur funktionshinder formas i skärningspunkten mellan kropp, omsorg och makt – en förståelse som kom att lägga grunden för cripteorin.

För att förstå cripteorins och den kritisk funktionshindersforskningens relativt undanskymda position i Sverige behöver man ta hänsyn till de olika utvecklingslinjerna i USA och Storbritannien. Båda traditionerna har sina rötter i feministisk funktionshindersforskning, men de har vuxit fram i skilda akademiska och politiska miljöer och därmed tagit olika riktningar. Den brittiska traditionen har utvecklats i nära relation till den sociala modellen för funktionshinder – och dess starka koppling till funktionsrättsaktivism – med fokus på de strukturella och materiella hinder som finns i det omgivande samhället. Feministiska forskare som Jenny Morris (1996) och Carol Thomas (1999) har som sagt utmanat modellens begränsningar genom att synliggöra kroppens, känslornas och omsorgens betydelse, men deras arbete har fortsatt att förankras i välfärds- och rättighetspolitiska diskurser.

I kontrast till denna utveckling har teoriutvecklingen i USA formats inom humaniora och kulturstudier, starkt influerad av queerteori, poststrukturalism och identitetspolitik. Här har forskare som Anita Silvers (1995), Rosemarie Garland-Thomson (1997), Robert McRuer (2006) och Alison Kafer (2013) undersökt hur funktionalitet konstrueras genom kulturella normer, representationer och språk. Det är ur denna miljö som cripteorin växer fram. Inspirerade av Judith Butlers (1990) performativa förståelse av kön har cripteoretiker betonat hur funktionalitet görs – det vill säga de ojämlika, normativa processer genom vilka vissa kroppar och funktioner framstår som naturliga och andra som avvikande.

Ett centralt bidrag i denna tradition är förskjutningen av analysen från det som uppfattas som avvikande till det som anses normalt. Begreppet normaten har möjliggjort analyser av privilegierade subjektpositioner inom funktionsmaktsordningen (Garland-Thomson 1997), medan *compulsory able-bodiedness* har erbjudit ett teoretiskt verktyg för att förstå hur ideal om oberoende, produktivitet och kroppslig autonomi konstrueras som självklara och eftersträfvärdiga (McRuer 2006). Cripteorins normkritiska ansats har därigenom öppnat för strategier att ifrågasätta de kulturella och politiska normer som definierar vad som räknas som normalt, produktivt och värdefullt, och samtidigt visat hur dessa ideal är sammanvävda med andra maktordningar i intersektionella processer (Kafer 2013). Dessa internationella utvecklingslinjer bildar en viktig fond för att förstå varför den svenska

forskningen tagit andra vägar och delvis utvecklats i avskildhet från denna bredare teoretisering.

Den kritiska funktionalitetsforskningens framväxt i Sverige

Förvisso finns det sedan länge en väletablerad funktionshinderforskning i Sverige. Detta forskningsfält har dock endast i begränsad utsträckning behandlat genus, och då främst genom att synliggöra funktionshindrade kvinnors levnadsvillkor. En bredare kritisk och intersektionell analys har i stort sett uteblivit. Därtill har forskningen om funktionshindrade kvinnor sällan intagit ett normkritiskt perspektiv i bemärkelsen att analysera de maktstrukturer och sociala processer som producerar ojämlika livsvillkor. Resultatet är en begränsad idéutveckling, i synnerhet i relation till de mer teoretiskt orienterade internationella traditionerna.

Sett över tid har svensk funktionshinderforskning utvecklats längs andra linjer än sina brittiska och nordamerikanska syskonfält. Till skillnad från dessa kontexter – där funktionshinderforskning tidigt etablerades inom samhällsvetenskap och humaniora – har den svenska och nordiska kunskapsproduktionen i huvudsak vuxit fram i para-medicinska och professionsinriktade miljöer såsom specialpedagogik, socialt arbete och vårdvetenskap. Detta har påverkat både forskningsfrågor och metodologiska val, och bidragit till att kritiska och kulturteoretiska perspektiv inte utvecklats i samma utsträckning.

I Norden formulerades dessutom tidigt en relationell modell där funktionshinder förstås som något som uppstår i samspelet mellan individ och omgivning, och där åtgärder kan riktas mot båda nivåer. Modellen, med rötter i normaliseringsprincipen, har präglat såväl myndighetsspråk som praktik. Den kontrasterar mot den brittiska sociala modellen, där funktionshinder primärt förläggs till samhälleliga barriärer och där åtskillnaden mellan *impairment* (kropp/sinne) och *disability* (social exkludering) varit central.

Utöver de professionsinriktade miljöerna har sociologiska forskningsmiljöer också varit tongivande i Sverige. Vid Uppsala universitet etablerades under 1990-talet ett centrum för funktionshinderforskning, där Karin Barron och Mårten Söder spelat en viktig roll. I Halmstad utvecklades samtidigt en forskningsmiljö inom funktionshindervetenskap, ledd av bland andra Magnus Tideman. Dessa miljöer gav fältet en tydlig inriktning mot frågor om delaktighet i vardagslivet, välfärdsstatligt stöd och organisatoriska villkor. Den kunskap som producerats där har varit avgörande för förståelsen av livsvillkoren för personer med normbrytande funktionalitet i Sverige. Samtidigt är detta inte i första hand forskning inom kritiska funktionalitetsstudier eller cripteori. Fokus har snarare legat på att analysera och utveckla villkor

inom existerande stöd och service än på att teoretiskt utmana normer om funktionsfullkomlighet. Den svenska feministiska funktionshinderforskningen har på motsvarande sätt främst riktats mot de hinder som kvinnor med funktionsnedsättning möter i vardagslivet (Barron 1997, Kristiansen och Traustadóttir 2004, Lövgren 2013), snarare än mot att utveckla bredare samhällskritiska eller normkritiska perspektiv. I analyser av genus, sexualitet och funktionalitet behandlas genus som ett görande, medan 'funktionalitet' oftare förstås som en relativt stabil kategori.

Sammantaget har svensk funktionshinderforskning framför allt vuxit fram inom socialt arbete, pedagogik och välfärdsstudier, vilket bidragit till ett praktikorienterat och välfärdsinriktat fokus. Tyngdpunkten har legat på social förändring inom systemen – genom tillgänglighet, service, stöd och brukarinflytande – snarare än på en transformativ förändring där funktionsmaktordningens värdeprenisser kritiserats (Apelmo och Alftberg 2022). Den nordamerikanska identitetspolitiska och transformativa teoriutvecklingen har därmed inte fått något starkare genomslag i Sverige. Sammantaget kan den svenska forskningen sägas ligga närmare den brittiska traditionen i sin betoning av strukturella hinder och social inkludering, men samtidigt – och viktigt att betona – utan den brittiska traditionens nära koppling till gräsrotsaktivism och systemkritik (Norberg 2019; Rydström 2019).

Terminologi och tillämpning

Diskussioner om terminologi har varit centrala för hur cripteoretiska perspektiv översatts, begripliggjorts och tillämpats i en svensk kontext (Berg och Grönvik 2007; Rydström 2012). En återkommande fråga har varit om – och hur – brittiska och nordamerikanska nyckelbegrepp kan översättas, samt vilka konsekvenser sådana val får i forsknings- och aktivistiska sammanhang. Under senare år har flera begrepp etablerats i Sverige: *funktionsmaktordning* som ett intersektionellt maktbegrepp; *normbrytande funktionalitet* och *normavvikande funktion* som försök att förskjuta fokus från brist till normavvikelse; samt mer aktivistiskt präglade termer som *funkofobi* (se exempelvis Mery Karlsson 2020; Bylund 2022; Thorén 2022). Samtidigt har ordet *funktionsvariation* fått stor spridning, ofta motiverat som en mer inkluderande och mindre stigmatiserande benämning.

Att begrepp glider, byts ut och omförhandlas både inom och utanför akademien kan ses som ett tecken på att frågor om funktionalitet befinner sig i förändring, och att fältet är levande, eklektiskt och öppet för nya impulser. Samtidigt skapar detta en spänning: medan vissa ser positivt klingande termer som frigörande, menar andra att de riskerar att avpolitiserar erfarenheter av marginalisering och försvaga förståelsen av makt.

Med utgångspunkt i att begrepp alltid är tvetydiga och formade i ett samhälle präglad av ojämnt fördelad makt menar vi därför att begreppsutveckling måste gå hand i hand med ett fortsatt analytiskt fokus på de ojämlikheter som präglar samhället och människors livsvillkor. Texterna i detta nummer visar hur *olika* begrepp kan fungera som analytiska verktyg med kritisk skärpa i analyser av makt och sociala skillnader, och hur de kan användas med emancipatoriska ambitioner utan att bli dogmatiska.

Samtida forskningsfrågor inom kritiska funktionalitetsstudier

Under de senaste åren har svensk funktionshinderforskning genomgått viktiga förändringar. Historiskt har fältet i hög grad formats av välfärdsstatens institutioner, professionsutbildningar och ett praktikorienterat fokus. Men samtidigt som den internationella utvecklingen har rört sig mot mer teoretiskt, kultur- och normkritiskt orienterade perspektiv, har även svenska forskningsmiljöer börjat ompröva sina begrepp, sina metodologiska utgångspunkter och sin förståelse av makt. I detta avsnitt presenterar vi tre samtida forskningsområden som tillsammans visar hur kritiska funktionalitetsstudier i Sverige håller på att breddas och fördjupas.

Välfärdsstatens omvandling och behovet av cripteoretiska analyser

Den svenska välfärdsstatens stödsystem har länge utgjort en grund för funktionshinderforskningen, särskilt genom LSS (1994) och SoL. Tidigare forskning har främst fokuserat på individers delaktighet inom existerande strukturer som syftat till självbestämmande och samhällsdeltagande. Men åtstramningspolitik och juridiska omförhandlingar har gjort det tydligt att rättigheter inte är självklara eller stabila. Dessa förändringar har aktualiserat frågor om hur skillnader i livsvillkor mellan personer med normföljande och normbrytande funktionalitet motiveras och legitimeras – och vilka konsekvenser det får.

Därmed har ett analytiskt skifte skett. Det räcker inte längre att undersöka praktiska och organisatoriska hinder; forskningen behöver också synliggöra de kulturella och ideologiska föreställningar som formar normer om funktionsfullkomlighet. De två traditionella spåren inom svensk forskning – den institutionella kritiken och den kulturteoretiska kritiken – rör sig därmed närmare varandra. Policyforskning använder i dag begrepp som *ableism*, funktionsmaksordning och *disability*, samtidigt som cripteori stärks av den empiriska förankring som den sociologiska traditionen bidrar med.

I detta sammanhang blir *ableism* ett centralt begrepp: inte endast som uttryck för fördomar eller diskriminering, utan som den norm om funktionsfullkomlighet som bestämmer vilka kroppar och förmågor som framstår

som legitima och önskvärda. *Disablism* – nedvärderande föreställningar om personer med normbrytande funktionalitet – förblir samtidigt nödvändigt för att förstå exkluderings praktiker. Dan Goodleys *dis/ableism* (2014) gör det möjligt att analysera hur dessa två nivåer – norm och avvikelse – skapas i relation till varandra.

Sexualitet, intersektionalitet och ett generationsskifte inom aktivismen

Ofta ses personen som endast sin funktionsnedsättning, det vill säga personen har inga andra kvaliteter, intressen eller identiteter än sin funktionsnedsättning. [...] När det kommer till romantiska relationer hamnar personer med funktionsnedsättning mellan två ytterligheter, antingen asexuell eller översexuell. (Thorén 2022: 20, 37)

Citatet kommer från rapporten *Du måste acceptera att du alltid kommer bli diskriminerad* (Nätverket Unga för Tillgänglighet (NUFT) och Thorén 2022), som dokumenterar erfarenheter av funkofofi bland unga med olika typer av normbrytande funktionalitet. Rapporten lyfter intersektionalitet som en central förklaringsmodell för dessa erfarenheter och visar hur kategoriers samverkan – kön, sexualitet, klass, etnicitet, ålder – påverkar möjligheter till utbildning, arbete och relationer.

Rapporten pekar även på ett generationsskifte i funktionsrättsrörelsen. Tidigare studier visade att många organisationer var långsamma med att ta upp frågor om sexualitet, normbrytande könsidentitet och queera erfarenheter (Hugemark och Roman 2012). Detta bidrog till framväxten av separatistiska organisationer som FQ – Forum: Kvinnor och funktionshinder samt FHOBIT för hbtq-identifierade personer med normbrytande funktionalitet. Dagens ungdomsrörelse driver däremot dessa frågor gemensamt – och med en tydligt systemkritisk inramning där funkofofi förstås som strukturellt förtryck.

Vidare visar rapporten hur sexualitet inte längre behandlas som ett isolerat tema utan integreras i bredare analyser av livsvillkor. Det markerar en tydlig förskjutning från tidigare 'eldsjälsprojekt' som inte integrerats i förbunden då de ofta drivits fram av den sexualpolitiska rörelsen, exempelvis RFSU och RFSL (Mery Karlsson 2020). Här syns också samspelet mellan aktivism och forskning, där cripteoretiska, feministiska och queera funktionalitetsperspektiv påverkar aktivisters språk och strategier. Samtidigt har denna kunskapsutveckling ännu inte fått samma genomslag i den bredare funktionsrättsrörelsen i Sverige, vilket gör rapporten särskilt betydelsefull.

Nya riktningar inom kritiska funktionalitetsstudier

Ett område som får allt större betydelse i internationell forskning rör relationen mellan kritiska funktionalitetsstudier och närliggande fält som *critical neurodiversity studies*, *Deaf Studies*, *Mad Studies* och *Chronic Illness Studies*. Dessa perspektiv har vuxit fram som delvis självständiga kunskapsområden, ofta utvecklade av forskare och aktivister med egen erfarenhet av de frågor som studeras. Denna positionering som särskilda fält kan ses som en styrka, eftersom den möjliggör mer precisa analyser av specifika erfarenheter som tidigare riskerat att hamna i skymundan i bredare funktionshinderforskning.

Samtidigt väcker denna fragmentering frågor om vad som går förlorat när forskningsområden etablerar sig parallellt snarare än i dialog. Neurodiversitetsstudier belyser till exempel hur neurologiska olikheter konstrueras som avvikelser från en norm om neurotypiskhet, medan *Deaf Studies* ofta analyserar döv kulturer som språkliga och sociala gemenskaper snarare än som normbrytande funktionalitet. *Mad Studies* utmanar psykiatriska tolkningsramar genom aktivistiska och erfarenhetsbaserade perspektiv. *Chronic Illness Studies* problematiserar medicinska och normativa föreställningar om produktivitet, tid, energi och hälsa, samt lyfter fram kroppsliga erfarenheter som centrala för sociala ojämlikheter.

Gemensamt är att dessa fält förskjuter fokus från diagnosen i sig till de normer och samhälleliga strukturer som formar hur vissa kroppar och erfarenheter värderas. Samtidigt bidrar de med analyser som ofta saknats i traditionell svensk funktionshinderforskning, exempelvis hur smärta, trötthet, energiförbrukning, psykiatrisk erfarenhet eller språklig minoritetserfarenhet påverkar möjligheter till delaktighet. Skillnaderna i teoretiska utgångspunkter – mellan kulturstudier, aktivism, medicinsk sociologi och queerteori – genererar viktiga men ibland osynkroniserade samtal.

Denna mångfald kan dock ses som fältets största styrka. I en tid av välfärdsstatlig omvandling, globala kriser och snabbt föränderliga begrepp blir frågorna snarare mer komplexa än enklare: Hur kan forskning synliggöra maktrelationer utan att reducera erfarenheter? Hur byggs sammanhållning och solidaritet i ett fält där olikhet är en grundprincip? Hur kan teorier vara tillräckligt skarpa för att kritisera normer, men tillräckligt flexibla för att fånga framväxande identiteter och erfarenheter?

Dessa frågor kan inte besvaras här, men de pekar mot centrala riktningar för framtida utveckling av kritiska funktionalitetsstudier i Sverige och internationellt. Sammantaget visar dessa samtida forskningsfält hur frågor om funktionalitet på nya sätt skär genom välfärdspolitik, aktivism, kultur och global ojämlikhet. Dessa utvecklingslinjer pekar samtidigt mot ett antal framtida forskningsområden där kritiska funktionalitetsstudier kan och bör spela en särskilt viktig roll.

Framtida forskningsfält för kritiska funktionalitetsstudier

Kritiska funktionalitetsstudier i Sverige och Norden är fortfarande ett relativt ungt forskningsfält och flera centrala frågor återstår att utforska (Mery Karlsson och Rydström 2023). Globala kriser har under senare år synliggjort hur normer om funktionsfullkomlighet genomsyrar politiska beslut, prioriteringar och beredskap. Covid19-pandemin visade hur personer med normbrytande funktionalitet ofta osynliggörs eller nedprioriteras i krisplanering (Adams Lyngbäck med flera 2021). Klimatrelaterade katastrofer har tydliggjort att system som utformas för att skydda 'befolkningen' i praktiken ofta bygger på ableistiska antaganden om rörelseförmåga, kommunikation, energi och fysisk autonomi (Gaskin med flera 2017; Bell med flera 2020). Dessa frågor är centrala för framtida kritiska funktionalitetsstudier, särskilt för att förstå hur globala risker och kriser gör livsbetingelser ojämlika.

I detta avsnitt lyfter vi fram två forskningsfält där vi ser särskilt stora behov av – och möjligheter för – kritisk funktionalitetsforskning: dels nyliberalismens intensifierade ableism och den framväxande nyfascismen, och dels krig och folkmord som ableistiska strukturer och produktion av normbrytande funktionalitet.

Nyliberalismens intensifierade ableism och nyfascismen

Kritiska funktionalitetsstudier står, liksom genusvetenskapen, inför globala utmaningar som kräver teoretisk skärpa och politisk vaksamhet (Mery Karlsson och Rydström 2023). Under flera decennier har nyliberalismen omformat välfärdsstaterna genom att individualisera ansvar och risk, samtidigt som omsorg och stöd marknadsutsatts. Åtstramningspolitik framställs som ekonomiskt nödvändig, men fungerar i praktiken som ett disciplinerande verktyg: hjälpbehov stigmatiseras, sociala rättigheter reduceras till villkorade förmåner och livsvillkor blir alltmer osäkra för personer med normbrytande funktionalitet. Forskningen har länge fokuserat på välfärdsstatens institutioner, vilket varit begränsat då kampen om resurser och medborgarskap utspelas just där. Men utvecklingen de senaste åren visar att forskningen behöver lyfta blicken.

Den nyliberala krisen har skapat utrymme för auktoritära och nykonservativa krafter. När demokratiska institutioner försvagas och sociala rättigheter urholkas växer nyfascistiska diskurser där vissa liv framställs som mer värdefulla än andra, medan så kallade icke-produktiva kroppar allt oftare konstrueras som kostnader, hot eller bördor. I denna politiska logik knyts attacker på genusforskning, HBTQ+-personer, migranter och feministiska rörelser samman genom en idé om en ren, produktiv och moralisk 'nationalkropp'. Normbrytande funktionalitet blir här inte enbart en fråga om stöd och delaktighet, utan också en symbolisk markör i kampen om vilka kroppar som anses höra hemma i nationen. Detta

innebär att funktionsmaktordningen inte bara reproduceras inom välfärdsapparaten, utan mobiliseras som ett ideologiskt instrument i formandet av nationalistiska och auktoritära projekt.

Kritiska funktionalitetsstudier kan här spela en avgörande roll genom att synliggöra hur ableism är sammanflätad med nationalism, rasism, anti-genderism och nyliberal ekonomisk disciplinering; utveckla begrepp som fångar hur vissa liv görs skyddsvärda och andra görs förhandlingsbara eller utbytbara, samt bidra till att formulera motståndsstrategier i samverkan med sociala rörelser. Det behövs också nya tvärdisciplinära forskningsmiljöer där funktionalitetsstudier möter kritisk kapitalismforskning, kolonialitetsteori, klimatforskning och demokratiforskning. Endast genom tvärvetenskap, samverkan med det omgivande samhället och solidaritet mellan till synes olika identitetspolitiska rörelser kan vi utveckla analytiska verktyg och nätverk som försvarar mänskliga rättigheter och social rättvisa i en tid av global demokratisk reträtt.

Krig, kolonialt våld och produktionen av normbrytande funktionalitet

När vi flyttar forskningsblicken från nationella välfärdssystem till globala maktstrukturer blir behovet av postkoloniala och dekoloniala perspektiv inom kritiska funktionalitetsstudier tydligt (Kolářová och Wiedlach 2016; Meekosha och Soldatic 2011). Särskilt framträdande i vår samtid är de ableistiska dimensionerna av krig och folkmord.

Behovet av att fördjupa post- och dekoloniala perspektiv illustreras smärtsamt tydligt i det pågående kriget mot Gaza, där Internationella domstolen (ICJ) i skrivande stund utreder om det som pågår är ett folkmord. I augusti 2025 hade 83 procent av alla personer med funktionsnedsättning i Gaza förlorat hjälpmedel som rullstolar, hörapparater och kommunikationshjälpmedel (Lafi och Alshehaby 2025). Bombningar av sjukhus gör personer med avancerade vårdbehov särskilt utsatta, och evakueringsorder förutsätter fysisk mobilitet som många inte har. När blockader används som våldsvapen drabbas barn, äldre och personer med nedsatt immunförsvar särskilt hårt. Det finns en ofrånkomlig ableistisk dimension i våldets logik, vilket den palestinska funktionshinderforskaren Amanie Issa (2025) beskriver i ett blogginlägg:

Israel's "evacuation" orders in Gaza have been particularly devastating for disabled individuals, effectively constituting a quicker "death sentence". By cutting off essential utilities such as electricity, water, and access to medicine, the survival changes for disabled Palestinians decreases. Thousands of people, including children, are left permanently disabled, psychologically scarred, and unable to

access critical services. Many are trapped under rubble or left untreated in bombed-out hospitals, exposing the brutal reality behind Israel's image as an advocate for disability rights.

Ur ett kritiskt funktionalitetsperspektiv är det avgörande att förstå att krig inte bara drabbar personer med normbrytande funktionalitet – det *producerar* normbrytande funktionalitet. Under den första intifadan år 1988 uppmanade Israels premiärminister Yitzhak Rabin soldater att "break their bones", med syfte att ge den palestinska civilbefolkningen bestående funktionsnedsättningar (Elmali 2024). Den palestinska icke-våldsaktionen *Great March of Return* bemöttes 2018 med ett våld som gjorde att 940 barn fick permanenta funktionsnedsättningar till följd av israeliska prickskyttars kulor (UNHRC 2019). Den feministiska funktionshinderforskaren Jasbir Puar (2017) analyserar dessa processer med begreppet *debility*: en medveten försvagning och desorganisation av kroppar och populationer genom kolonialt, ekonomiskt och militärt våld. Med stöd i Foucault beskriver Puar en "biopolitics of debilitation" (2027: xviii- xix), där målet inte nödvändigtvis är att döda, utan att producera kroppar som permanent befinner sig utanför normen om funktionsfullkomlighet.

En avgörande framtida forskningsuppgift är därför att förstå hur ableism samverkar med kolonialt våld, militarisering, rasifiering och geopolitik. Här har genusvetenskapen, med sin långa tradition av analys av kropp, våld och global ojämlikhet, särskilt viktiga bidrag att göra.

Det är i detta breda och rörliga fält som temanumrets övergripande ärende tar form. Den utveckling i fältet som vi har presenterat ovan visar hur cripteoretiska verktyg kan ge fördjupad kunskap om hur funktionalitet görs och värderas. Sådana analyser kan rikta blicken mot välfärdsstatliga stödssystem, sexualitet, begär och intersektionella livsvillkor, men också mot hur liv och kroppar värderas och drabbas i krig, kolonialt våld och globala maktordningar. Genom cripteoretiska perspektiv blir frågor om produktivitet, sårbarhet, omsorg, autonomi, beroende och tillhörighet centrala för feministisk analys. Därigenom synliggörs hur dessa frågor inte är avgränsade till erfarenheter av normbrytande funktionalitet, utan ingår i de processer genom vilka kroppar, relationer och subjekt formas. Criteori och kritiska funktionalitetsstudier bör därför inte förstås som ett tillägg till genusvetenskapens etablerade frågor, utan som perspektiv som omformulerar hur relationen mellan kropp, makt och samhälle kan förstås. Temanumrets texter fördjupar förståelsen av dessa processer genom att undersöka hur funktionalitet tar form i akademiskt arbete, scenkonstnärlig praktik, i relation till sexualitet och begär samt i poetiska gestaltningar av kropp,

smärta och skam. Tillsammans visar bidragen hur cripteoretiska perspektiv kan fördjupa och nyansera analyser av relationen mellan normer, kroppsliga erfarenheter, kunskapsproduktion och feministisk kritik.

Presentation av temanumrets artiklar

Det här temanumret av *Tidskrift för genusvetenskap* innehåller fyra texter som på flera sätt bidrar till cripteoretiska interventioner i den genusvetenskapliga och feministiska forskningen i Sverige.

I "Ont i akademien: minnen mellan skav och mikrovänligheter" utforskar Stina Melander sina egna erfarenheter av att återvända till akademien efter en bilolycka som resulterat i långvarig, osynlig smärta. Genom ett autoetnografiskt minnesarbete analyseras friktionen mellan att vara kvinna med kronisk smärta och att verka inom en universitetsmiljö präglad av höga prestationskrav, funktionsnormer och ableistiska förväntningar. Med hjälp av begrepp som smärtans criptemologi, *misfit* och mikroaggressioner synliggör artikeln hur till synes vardagliga interaktioner kan skapa skav, osäkerhet och tvivel – samtidigt som samma interaktioner ibland rymmer omtanke och stöd. Ett centralt bidrag är utvecklingen av begreppet *mikrovänlighet*: små, omsorgsfulla handlingar som inte drivs av egen vinning utan av en vilja att se och stärka en annan person. Genom att lyfta fram både exkludering och vardagliga former av omsorg visar artikeln hur relationer i akademien kan vara både sårande och bärande, och hur levd erfarenhet av smärta kan bidra med viktiga perspektiv på sårbarhet, tempo och tillhörighet i akademiskt arbete.

I "Vi var en rullator": Funktionalitetsmodus, kripgeneratorer och relationell kroppslighet i skådespelarens blivande" utvecklar Maria Lönn ett nytt teoretiskt begrepp; *funktionalitetsmodus*, för att förstå hur skådespelarens kroppslighet och karaktärens affekter samverkar i den sceniska processen. Genom att förena Deleuzes filosofi om blivande med cripteori analyseras hur fem intervjuade skådespelare med olika funktionsvariationer erfar sina kroppar i mötet med rollen, och hur dessa erfarenheter genererar specifika intensiteter, rytmer och sceniska möjligheter. Skådespelarnas berättelser visar hur scenkonstens krav på autenticitet och mimesis både kan reproducera ableistiska normer, till exempel genom krav på 'äkta' funktionshinder eller freakshowestetiska effekter – och samtidigt öppna för överskridanden där funktionalitet blir en produktiv kraft. Genom konceptet *kripgenerator* visar artikeln hur tics, stamning, rullatorer eller smärtimpulser inte behöver förstås som störningar, utan som "affektiva vibrationer" som möjliggör nya sceniska uttryck och en annan typ av universalism: en mänsklighet artikulerad genom kroppens faktiska kapaciteter snarare än normativa ideal. Artikeln erbjuder därmed ett originellt teoretiskt bidrag

till både cripteori och kulturstudier genom att visa hur funktionalitet inte är en fixerad egenskap, utan en relationell händelse som uppstår i mötet mellan kropp, karaktär och scen.

I ”Crippad intersektionalitet: kategorier i rörelse mellan sexualitet och normbrytande funktionalitet” analyserar Julia Bahner hur personer med olika typer av normbrytande funktionalitet beskriver och navigerar sin sexualitet. Genom 65 kvalitativa intervjuer visar artikeln hur funktionalitet samspelar med kön, sexualitet, funktionalitet, religion och andra sociala positioneringar på sätt som både förstärker och utmanar etablerade förståelser av marginalisering. Utifrån cripteori och en intrakategorisk intersektionell ansats synliggörs hur sexuell funktionsnormativitet formar deltagarnas livsvillkor, samtidigt som individer kan inta både privilegierade och utsatta positioner beroende på kontext. Genom tre tematiska analyser; hbtq-identitet, våld i nära relationer och mäns reflektioner kring sexuella tjänster, belyser Bahner variationen inom gruppen snarare än enhetliga erfarenheter. Artikeln erbjuder därmed både en empiriskt rik analys av erfarenheter relaterade till sexualitet, relationer och våld och ett teoretiskt bidrag som fördjupar intersektionalitetens användbarhet genom ett cripistemologiskt perspektiv.

I frispelet *Brist* gestaltar Ylva Emel Karlsson smärtans, skammens och kroppens erfarenheter genom ett poetiskt språk som växlar mellan intimitet, vrede och sårbarhet. Dikten följer en kropp som arbetar, värker, brister och försöker hålla ihop under krav på funktionsfullkomlighet, produktivitet och självdisciplin. Genom återkommande uppmaningar – *skärp dig!* – blottläggs hur normer om självkontroll internaliseras och reproduceras i relation till arbete, begär, sjukdom och våld. Texten rör sig mellan köttslig konkretion och existentiella bilder: kroppen som torktumlare med taggtråd, som ett getingbo, som ett hav och ett sår. I denna pendling mellan smärta och längtan formuleras ett motstånd mot de krav som riktas både inifrån och utifrån. Karlsson öppnar därmed upp ett poetiskt rum där erfarenheter kring funktionalitet skrivs fram utan pardon och blir till en påminnelse om kroppens komplexitet bortom normens språk.

Tillsammans visar bidragen hur cripteoretiska perspektiv kan fördjupa och nyansera analyser av relationen mellan normer, kroppsliga erfarenheter, kunskapsproduktion och feministisk kritik.

Julia Bahner, docent i socialt arbete, Lunds universitet

Christine Bylund, forskare, Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet

Mikael Mery Karlsson, Postdoktor, Umeå centrum för genusstudier, Umeå universitet

Lina Palmqvist, lektor, Akademien för vård, arbetsliv och välfärd, Borås universitet

Referenser

- Adams Lyngbäck, Liz, Larsdotter, Mia och Paul, Enni (2021) New barriers and new possibilities: confronting language inaccessibility in and around a pandemic. Egard, Hanna, Hansson, Kristofer och Wästerfors, David (red) *Accessibility denied: understanding inaccessibility and everyday resistance to inclusion for persons with disabilities*. London: Routledge.
- Apelmo, Elisabet och Alftberg, Åsa (2023) "Gör plats!" Om ableism, paternalism och konstruktionen av normbrytande funktionalitet. *Socialvetenskaplig tidskrift* 29(2): 131-150. <https://dx.doi.org/10.3384/SVT.2022.29.2.4609>.
- Barron, Karin (1997) *Disability and gender: autonomy as an indication of adulthood*. Avhandling. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Bell, Sarah L., Tabe, Tammy och Bell, Stephen (2020) Seeking a disability lens within climate change migration discourses, policies and practices. *Disability & Society* 35(4): 682-687. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1655856>.
- Berg, Susanne och Grönvik, Lars (2007) *Crip Theory – en preliminär positionering*. <http://www.kvinfo.su.se/seminarieserier/CripTheorienintroduktion.pdf>. [31 maj 2026]
- Butler, Judith (1990) *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Bylund, Christine (2022) *Anakrona livsvillkor: en studie av funktionalitet, möjligheter och begär i den föränderliga svenska välfärdsstaten*. Avhandling. Umeå: Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet.
- Elmali, Burak (2024) Yitzhak Rabin's 'break their bones' doctrine continues to haunt Gaza's disabled. *The New Arab* 15 april 2024.
- Garland-Thomson, Rosemarie (1997) *Extraordinary bodies: figuring physical disability in American culture and literature*. New York: Columbia University Press.
- Garland-Thomson, Rosemarie (2005) Disability and representation. *PMLA* 120(2): 522-527. <https://doi.org/10.1632/S0030812900167835>.
- Gaskin, C. J., Taylor, D., Kinnear, S., Mann, J., Hillman, W. och Moran, M. (2017) Factors associated with the climate change vulnerability and the adaptive capacity of people with disability: a systematic review. *Weather, Climate, and Society* 9(4): 801-814. <https://doi.org/10.1175/WCAS-D-16-0126.1>.
- Hallström, Ina (2024a) Endo episteme: epistemic injustice and the misrecognition of endometriosis. *Feminist Philosophy Quarterly* 10(4). <https://doi.org/10.5206/fpq/2024.4.16491>.
- Hallström, Ina (2024b) Endo time: endometriosis and the flow of recognition. *Hypatia* 39(2): 423-443. <https://doi.org/10.1017/hyp.2023.116>.
- Hugemark, Agneta och Roman, Christine (2012) *Kamper i handikapprörelsen: resurser, erkännande, representation*. Umeå: Boréa.
- Issa, Amanie (2025) *Gaza's genocide and the fragility of Israel's disability rights claims*. Galway: Irish Center for Human Rights. <https://ichrgalway.org/2025/01/28/gazas-genocide-and-the-fragility-of-israels-disability-rights-claims/> [28 januari 2025].
- Kafer, Alison (2013) *Feminist, queer, crip*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kittay, Eva Feder (1999) *Love's labor: essays on women, equality and dependency*. New York: Routledge.
- Kolářová, Kateřina och Wiedlack, Katharina M. (2016) Crip notes on the idea of development. *Somatechnics* 6(2): 125-141. <https://doi.org/10.3366/soma.2016.0187>.

- Kristiansen, Kristjana och Traustadóttir, Rannveig (red) (2004) *Gender and disability research in the Nordic countries*. Lund: Studentlitteratur.
- Lafi, Bara och Alshehaby, Lama (2025) Tusentals personer med funktionsnedsättningar saknar rullstolar i Gaza. *Sveriges Television* 1 augusti 2025.
- Lawson, Anna och Beckett, Angharad E. (2020) The social and human rights models of disability: towards a complementarity thesis. *The International Journal of Human Rights* 25(2): 348–379. <https://dx.doi.org/10.1080/13642987.2020.1783533>.
- McRuer, Robert (2006) *Crip Theory: cultural signs of queerness and disability*. New York: New York University Press.
- Meekosha, H. och Soldatic, K. (2011) Human rights and the global South: the case of disability. *Third World Quarterly* 32(8): 1383–1397. <https://doi.org/10.1080/01436597.2011.614800>.
- Mery Karlsson, Mikael (2020) *Gå eller rulla – alla vill knulla! Funktionsrättsaktivism i nyliberala landskap*. Avhandling. Lund: Arkiv förlag.
- Mery Karlsson, Mikael och Rydström, Jens (2023) Crip theory: a useful tool for social analysis. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 31(4): 395–410. <https://dx.doi.org/10.1080/08038740.2023.2179108>.
- Malmberg, Denise (1996) Höga klackar och rullstol – en könsteoretisk studie av kvinnor med livslångt funktionshinder. *Tidskrift för genusvetenskap* 17(3–4): 19–30. <https://doi.org/10.55870/tgv.v17i3-4.4699>.
- Morris, Jenny (red) (1996) *Encounters with strangers: feminism and disability*. London: Women's Press.
- Oliver, Mike (1990) *The politics of disablement*. London: Macmillan.
- Palmqvist, Lina (2020) *Ålderdom, omsorg och makt: gamlas situation och omsorgsrelationer i nyliberala tider*. Avhandling. Göteborg: Institutionen för kulturvetenskaper, Göteborgs universitet.
- Puar, Jasbir K. (2017) *The right to maim: debility, capacity, disability*. Durham: Duke University Press.
- Rodéhn, Cecilia (2020) Galenskapsstudier. *Tidskrift för genusvetenskap* 41(3): 49–71. <https://doi.org/10.55870/tgv.v41i3.2584>.
- Rydström, Jens (2019) Disability, socialism and autonomy in the 1970s: case studies from Denmark, Sweden and the United Kingdom. *Disability & Society* 34(9–10): 1637–1659. <https://dx.doi.org/10.1080/09687599.2019.1605883>.
- Shakespeare, Tom (2006) *Disability rights and wrongs*. London & New York: Routledge.
- Silvers, Anita (1995) Reconciling equality to difference: caring (f)or justice for people with disabilities. *Hypatia* 10: 30–55. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1995.tb01352.x>.
- Thomas, Carol (1999) *Female forms: experiencing and understanding disability*. Buckingham: Open University Press.
- United Nations Human Rights Council (2019) *Report of the UN Commission of Inquiry on the 2018 protests in the OPT*. <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/co-iopt/report2018-opt>. [31 maj 2026].
- Wendell, Susan (1996) *The rejected body: feminist philosophical reflections on disability*. London: Routledge.